

Lizardiren estetikara beste hurbilketa bat

LUIS M. MUJICA

Lizardiren lan literarioak gerra aurretiko poesian halako ildo berezia suposatu zuen, eta nahiz bere sorkuntza, bai poesian eta bai prosan, luzadura handikoa ez izan, esanguratsua gertatu zen. Hainbat herri-poeta eta bertsolari (on eta kaskar) ezagutu duen herri honetan Lizardiren olerkigintzak ildo berezi-landua erakutsi zigun, bere irudimen mundua, espresaera literarioa eta metafora-saldoa benetan estimagarria gertatu delako.

Lizardi, zerbait bada, autore landu, bipil eta ez-inprobisatzailea da. Berak ukitu zuen oro kalitate nabarrez hornitu zuen euskal letren alorrean. Esan daiteke, Lizardik, nahiz bide klasizistetatik, ederbide sakon eta originala eskaini ziola euskarari, eta tresna literario bitxiz jardun zuela. Hainbat bertsolari erraz ukan duen herri honetan halako kreakuntza gaitza eta jasoa estimatzekoa da.

Lizardi idazle exigentea izan genuen poesiaren eremuan. Estimatzekoa da bere poesiaren alde formalak, iruditeria naroa, langintza estetiko berezia.

Beste lan batean esana dugunez, nahiz bertsolaritzak euskal letren eremuan fruitu on anitz eman, inprobisatua den poesi-mota ez daiteke, normalean, gonpara lanketa duen Lizardiren moduko edergintza trinkoarekin. Zarauzko olerkaria euskal letretan bertsolaritza inprobisatzailearen antitesia dela esan daiteke. Baliteke, bai, berari bertsolari zenbiteren bapatekotasun freskoa falta izatea, baina bapatekotasun horren aitzakitan, batzuetan inprobisaketa merke

anitz ezagutu du euskal literaturak. Horren kontrakarrean sortu zen, nolabait, 30. hamarkadako olerkarien oldea, bertan Lizardi, Lauaxeta eta Orixe gisako autoreak aipatzekoak direla. Bai orduan eta bai egun, euskarak beharrezkoagoak ditu olerkari landuak, gutxienez, literatura jasoaren eremuan.

Lizardi poesia landuen eredu garai izan da, bera irudi ausarten bitxitasunaz, ahapaldi zailen formalkuntzaz eta kontzeptualismo gihartsuaz aintzindari izan delako, eta bere lumaz euskarak prestigio estetikora hurbiltzen asmatu duelako.

Lizardiren bideak, zerbait zehatzagoa espresatzeko, olde *kreazionista* ekarri zion euskarari. Ordurarteko euskal poesiaren bide anitz folklorismoa eta erromantizismo herrikoiairen ildokoa izan zen; Lizardiren olean, berriz, euskal poesia hertsidura estetikoaz jantzi zen. Lizardiren lumaz agrarismo errepikakorra gainditu zen poesian. Batzuetan, ordea, ez zen ongi ulertu bere asmoa. Hona bere kexua: "*Gure bideak euskera txukuntzekoak ez omen dira naspilaltzekoak baizik. Megargarrizko etsia benetan...*". Lizardi ohardun zen bere bidea kontrakarrezkoa zela, nolabait, eta, hala ere, bideari leialtasunez jarraitu zion. Olerkariaren xedea euskarari ederbide originala (ez-ohizkoa) eskaintzea izan zen. Adierazgarri gertatzen da bere poema esanguratsu bateko hurrengo ahapadia: "*Baña nik, izkuntza larrekoa, / nai aunat ere noranaikoa: / yakite-egoek igoa; / soña zaar, berri gogoa; / azal orizta, muin betirakoa*".

Trinkoa izan zen, nsoki, olerkariak adierazi nahi izan ziguna, bide kreatzaile eta kontzeptualista berria ohartuki hartuz, eta hildo hartatik hainbat herri-olerkari erraz eta bertsolarizanteren sorkuntza alboratuz.

Lizardi iraultzaile azaldu zen bere garairako olerki bertsolarizante askoren aurka jardunez, eta bere gihartasun estetikoaz euskal literaturaren esparrura iruditeria formal eta gaitza ekarriz.

Urte batzuk geroago Aresti bilbotarrak inauguraturiko *poesia sozialak* alde prosaikoagoak ekarriko zituen euskararen ortura. Izan ere, *poesia sozial*-aren aitzakitan, poesia banal anitz sartu zen gure mintzairaren batian, inmediateismo ulerterraz baten estandartea mugituz.

Lizardiren eder-mundua positiboa izan zaio euskal literaturari, errazkeriak ekidituta, bere arrastoa kreatzailea zian delako. Hala ere,

seinalaturiko bere bide kultista eta hertsik olerkarirari nekeak ekarriko zizkion, ezen gure mintzairaren eremua, ordurarte, bertsolaritzak, batez ere, landua izan zen.

Lizardiren bide berriak

Lizardi idazle aski hermetikoa agitu zen hasieratik euskal poesia-remuan, eta hermetismo hura, nolabait, bertsolaritzak erabiliriko bideei eginiko kontrakorronea izan zen. Hain zuzen, hainbeste poeta erromantiko -eta bertsolaririzante- ukan duen euskal letren alorrean ez zen hain erraz irentsiko Lizardiren kreaionismoa (nahiz gure olerkaria literaturaren formillitate aldetik, oraindik, aski klasizista izan). Bere sorkuntzaren azpian lanketa pertsonal gaitza zegoen, lehia mi-reskarriz ondua. Lizardiren bideak aski pertsonalak ziren; eta *ederrren* atxikipena bere luman lorpen berezia izanen zen, kontrajoerak ere sortuko zituela. Berak euskararen ortura metaforismo landua, iruditeria klasizista, kalitate ez-ohiko idazkera ekarriko zuen.

Hala ere, esan daiteke, bere bidea ez zela teknikari dagokionez kokatu alboko literaturetan ematen zen tenorean (hots, frantsesean edo gaztelanian jadanik nagusi zen sinbolismoa ala surrealismo kontzeptualistaren arloan). Lizardiren bidea, garaikotasun-eza hori kontutan izanik ere, originala eta jant zia gertatu zen euskal literaturaren berrikuntzarako.

Paisaiaren deskribapenetan, adibidez, Lizardiren poesia adierazgarria da, iruditeria bizikoa, nahiz oraindik garaiko metaforismo surrealistaren baitakoa ez izan. Lizardiren metafora ausartek Euskal Herriko paisaia deskribatzean, inpesionismoaren eskutik, estilo nabar eta kolorista azaltzen digute (nahiz ez azaldu oraindik XIX. mendetik gerora poesian nagusitzen etorriko zen olde subjektibista eta irrazional berezia). Bere paisajismoaren deskribapen oraindik formal eta trinkoegiak dira. Orixek aitortu zigunez, Lizardiren hildoa personaista zen, eta ez hainbeste garaiko literatur korrone bati atxikia: “. *Ezagutu ote zuen gizon au* (García Lorca poetaz mintzo da Orixek) *Lizadi-k? Ez nuke esango. Ez Machado'tarrik, ez Juan Ramón Jiménez, ez García Lorca, ez nitun nik ordu artan (gerraurrean) ezagutzen. Orain, izenez, ez irakurritz. Lizardi ere nere moduan zebillela nik uste. Ez genitun aitatu beñere poeta oriek, ez besterik ere...*” (Ikus Olerti

sorta, Izar alea, 1-8-109 or.). Guk ere Orixeren ustea berretsiko genuke. Lizardiren bidea -modernismoa eta aurretiko erromantizismoarena baino gehiago- kreazionismo pertsonal baterena bide zelako.

Formalkuntza eta irudien tenknikatik behatuta, Lizardi kreazionismo berezi batean sar daiteke, baina ez bere garaikide zen J. R. Jiménez baten jarrera modernista eta irrazionalean. Dakigunez, garaihartarako J. R. Jiménez irrazionalismo literarioaren uretan murgildurik zegoen, eta horregatik bere poema zenbaiten hermetismo subjeliboa. Lizardiren metaforismoa oso landua da, ederraren sekretuak ongi ezagutzen ditu, baina bere iruditeria *klasizista* da, funtsean. Baieztape honekin adierazi nahi dugu Lizardiren paisajismoan ez direla ematen trazo oso subjektibistak (eta, hainbat gutxiago, irrazionalak), ze bere ukitu literarioa pertsonalismo klasizista batean kokatzen zen gehiago. L. Mitxelenak bere jarrera poetikoa langintza *personal* baten harian jarri zuen. "*Caso único es en nuestra literatura, Lizardi es ante todo un transmutador, y esto es en él actitud natural y espontánea, no el resultado de un propósito preconcebido de "crear belleza": sensaciones, emociones e ideas se vuelven en sus manos depurada materia estética*" (Historia de la Literatura Vasca, 146.

Lizardiren tematika euskal girokoa da, eta teknika bezala bere iruditeria klasizista da; adibidez, *Bako* jainko paganoaren irudia aho-katzen du bere poesian, eta, orobat, eguzki-izpiak *gezi* bailiran irudikatzen. Susmoa dugu Lizardik Frantziako Verlaine batek harroturiko irudikazio modernista goiztiarra, adibidez, ez zuela ezagun. Pireneta-tik haranzko poesia modernoak XX. mendeko iruditeria irrazionalean eragina izan zuen Espainian, baina ez gure olerkariarengan. Aitzol-ek adierazi zuen bezala, Lizardiren ibilbide literarioa aski *personalista* izan da, *ederraren* aitzinean kreakuntza berezia egin duelako, eta barruan egosiriko sentimenduak naturari buruz molde klasizistan eman dituelako. Aitzolek bere irudimenari hesi zehatzak jarri zizkion, eta beti ere norabide klasizista baten hildoan. Zarauzko olerkaria metaforismoaren esparruan *apaingarriez* ballatzen da, baina iruditeria hori klasizista da, ausarkeria imaginario irrazionalerik , nolabait, ekiditzen dituen.

Bere ukitu pertsonala transmititzen den arlo berezietakoa *paisajismo* nabarrarena da, XIX. mendeko deskribapen-teknika batzutatik hurbil, eta, orobat, iruditeria *errenazentistan* erabiliriko imajina *bakotiarrak*, *jaupalemeak* (sazerdotisak), *geziak* eta *huntzazko apaingarriak* aportatuz. Ezin da ahantzi da XIX. mendeko iruditeria modernistan ere imajina errenazentistak ere presente zeudela (nahiz teknika askoz subjektibo eta irrazionalagoen bidez landuak).

Zantzu batzuk

a) *Motibazio mitologikoak*

Arestian adierazi dugunez, Lizardiren poesiaren urratssakonenak klasizismoari lotuak agertzen dira. Lizardiren kerantza literario batzuek iturri klasikoetara garamatzate, hots, XVI.ko imaginario kontzeptistarekin erlazionatzen arora. Joera hartan modu hertsia eta trinkoan *mitologiako* estetika zen nabarmen, besteen artean; iruditeria haren andana batzuk atzemangarri dira euskal olerkariarengan ere. Lizardik Garcilaso, Góngora edo Quevedo-ren hurbileko iruditeria ere eskaintzen digu. *Arrats gorri* deituriko poeman, adibidez, iruditeria barrokoa atzematen da, nahiz ez XIX. mendeko modernismoan erabiliriko metaforismo irrazionalagoen hildotik.

Lizardik deskribaturiko naturan *urretxindorrek*, *eguzki-geziak*, *tenploak* eta ederrez beteriko bete eraikuntza bereziak agertzen dira. Aipatzekoa da hurbileko bidetik, adibidez, Lope de Vega-ren hurrengo pasartea: “*Vertido Baco el fuerte arnés afea, / los vasos y la mesa derribada; / duermen las guardas que tan mal emplea* (Poesías líricas del siglo de Oro, 260). Lizardik ondorengo irudiak dakartza Lope de Vega-ren antzeko mintzo poetikoaz: “*Dantzari-talde, Bacotiarrek, / naaspil zoroan zuti-baldarrak, / esku goituan ontzia ardo...*” (Sagarlore, 144 or.). Bi poetetan *Baco* jainkoa ardo-ontzia eskuetan duela ageri da. Loperen iruditerian, orobat, eguzkiaren errainu-erasoa, *sarkalde gorian* lekutua agertzen da: “*De la abrasada eclíptica que ignora / intrépido corrió las líneas de oro / mozo infeliz, a quien el verde coro / vió sol, rayo tembló, difunto llora*” (Poesías líricas del siglo de oro, 264).

Lizardik, berriz, bere aldetik *sarkalde-leizea*-ren irudia: “*Amil-mugan, bekaitz zimela artu du; / amorrus damakio odei-sail bati su; / ta, aren argiz gaua galazi-ustean, / murgil yo du buruz sarkalde-leizean*” (*Arrats-gorri*, 204). Dударик ez, Lizardik hareago darama klasizismotik harturiko irudi-saldoa, beti ee euskal lekumen fisikoa egotziz. *Su*-aren iruditeria -poema berean- oso landurik azaltzen zaigu *txingar, itsaso gorri, lurrun* eta *odeiez* bilbaturiko iruditan eskainia. Bestalde, mitologiaren kutsuz ukituriko mintzo barrokoa duten bertsoak ere baditu: “*Begira: Ixkain-eruntz, txingar borobilla / noiz egingo dago uretan murgilla, / ta noiz txir-txir otsez itsaso gorria / biurtuko lurrunezko odei zuria...*” (*Ondar-gorri*, 158). Halako iruditeria, barrokoegia gertatzen da, nola ez, euskal literatura ohikoa zen esparruan.

Klasizismoaren ukitua hareago zehaztuz, esan daiteke Lizardirengan, oraindik, aipatzekoak direla beste irudi batzuk; hala nola, *hutzak* (yedras), *mahats-ernamuinak* (pámpanos de racimos), *ereiñotzak* (laureles), *oianak* (bosques), *temploak, zutoinak* (pilares), *ha-beak* (columnas) gisakoak. Pedro Espinosa poeta ernazentistak, esate baterako, ondorengo iruditeria eskaintzen zigun: “*Así del olmo abrazan ramo y cepa / con pámpanos harpados los sarmientos... / ... Por flegibles tahares sube y trepa / la inexplicable yedra...*” (*Poesía lírica del siglo de oro*, 304). Lizardirengan antzeko mintzo klasizista *eliz-zutoin* eta *ostopilloen* (pámpanos) irudiak sortzean (eta, orobat, *ardo-txanbillak* (ánforas de vino” eta *oianeko yaupalemeak* (sacerdotisas del bosque) iruditeriaz hornitzean. Hona bere oihartzun klasizista hurrengoan: “*Atsedena ren eliz zutoin bete, ostopillo ta izar izunak abe: / ta i bertan oianeko yaupaleme*” (*Baso itzal*, op.c. 148). Gainera, mitologiarekin loturiko beste zenbait irudi agertzen da bere poesian, hala nola, *basajaunak, lamiak, erreka-marik* eta *maitagarriak*. Tenore horretako pertsonaiak, noski, Gaztelako poesia klasizistatan, ere present zeuden, *fauno, ninfa, naiade* eta *satiro* delakoen hildotik.

Lizardik landuriko poesia klasizistan, oraindik, nabarmen da *Basoa, Eguzkia, Itzala, Lurra, Gaua, Euria* bezalakoekin loturiko imaginario fisikoa. Espinosa poeta ernazentistan, adibidez, ondorengo koadro klasizista aurkezten zaigu berrito: “*Cuántas viven en fuentes, ninfas bellas / (que burlan los satíricos silvanos, / que arrojándose al agua por cogellas, / el agua aprietan con lascivas manos)*” (*Poesía lírica del siglo de oro*, 308). Lizardiren iruditeria ere, neurri handi batean,

Gaztelako klasizismoarekin erka daiteke. Euskal olerkariak hemen adierazirikoaren hildoa islatzen digu hurrengo pasartetan: “*Eguzki itzulberriak / (maitari goiztarrak) / munkatu du basoa / (munkatu senarrak)... / Emazte ezkonberria / dala uste basoa*” (*Meskatx urdin-yantzia*, 88 or.). “*Udaberri, uste-ezik, / arki ditu basoan / Meskatxa da, ta urdiñez / yantzita ziyoa*” (*Ibidem*).

b) Sinbolismo bukolikoa

Sinbolismo bukolikoaren norabidetik Garcilaso de la Vega-k ibilbide berezia egin zuen, jakina denez. Ezagunak dira bere olerkietan *tximeleta* eta *erleen* aipuak. Lizardik antzeko urratsak uzten dizkigu *aberaskaz* eta *tximeleten hegaketa* jardutean. Orobat, ezagun dira bere iruditeriaren markoan *kilkerrak* eta *urretxindorrak*, eta, oraindik harago, *artzain-txirulak* ere (alboko beste literaturetan ernazimenduko poesia bukolikoan sartzen zirenak). Sailkatzekoak lirateke hemen beste kasu berezi batzuk ere. Hona tsu batzuk: “*Irakin diraki, berez ezezik / erleen egoek yo ta naasirik*” (*Baso itzal*, 148). Eta *kilker olerkariaren* aipua eginez: “*Kilker olerkari arltoteak / neurtitz ozenak ditun boteak / lurrezko yauregi-atean?*” (*Sagar-lore*, 142). Bide beretik agertzen da *urretxindorra* hegazia -ertaro eta ernazimenduko lirikarekin oso kateatua, bereziki, frantziar hegoaldeko literatura okzitaniar eta probentzalorekin. Beraietan *errusiñola*-ren aipua egiten da klarki, tradizio literario berezia bultzatuz.

Ondorengo pasartean, Lizardik *urretxindorra* eszenategi funebrean kokatzen du, amodioaren presentzia orokorra bermatuz: “*Adiskide Urretxindor il zaizute, / ta aren ilkizunetara / -egoak ikara- / berandu-beldurrak al zaramate?*” (*Ondar-gorri*, 160).

c) Sinbolismo klasikoaren beste elementu zenbait

Irudien sailean aipatzekoak dira *tenploak* (elizak), *geziak*, *edergarriak*, *jauregiak* -ia denak XVI. mendeko barroismoarekin lotzekoak-. Gaztelako literaturaren esparruan nabarmenki dira guztiak.

1) Edergarriak

Irudi-saldo honetan *damaskoak*, *oihalak*, *adatsak*, *loreak* dira aipatzekoak. Hona pasarte berezi bat: “*Eguzkiak orailen adatsa du-nean... / inguma bi xurizta, lur apaindu-gaiñez / lorez-loreko ibilli*

gozoak egiñez” (Maitea, 51). Eta, orobat: “Damoialak urdin yoriak / ertzeko oialean” (Maitea, 51.).

2) Tenploak eta habeak

Iruditeria bera nabarmen da Gaztelako poesia ernazentistan ere: *Tenploa*-ren irudiarekin batera aipatzekoa da *yaupalemeen* (sacerdotisas) saldoa. “*Atsedenaren eliz, zutoiz bete, / osto-pillo ta izar izunak abe: / ta i bertan oianeko yaupaleme...*” (Basoa itzal, 152.).

3) Geziak

Geziekin loturiko iruditeriak ere kerantza klasizista du, eta aski landua agertzen da Lizardiren imaginarioan. Esate baterako, *Iguzkiak*, pertsonaia maietatiko bezala, ortzearen alturatik *geziak* jaurtikitzen ditu. “*Gallurrera igoa da Iguzkia, / nondik yaurtiko zutago gezia...*” (Baso itzal, 204). Eta hurrengo kasuan ere: “*Gezi urdiñek / ziztatua dakus / illuna Gaztek*” (Maitea, 29).

d) Pertsonaia mitologikoen saldoa

Atal honetan pertsonaia mitologikoen izenak sartzen ditugu, hots, *Bako*, *Ikaro*, *Iguzki* bezalakoak. Hildo horretako etorria dute hurrengo bertsoek: “*Ta beeko gaiok agor-ezkeroz, / Iguzki-k ezin urtuzko egoz / (Ikar-ek ez bezelakoz) / goazeman zerura igoz, / izar urdiñatarañoko asmoz!*” (Eusko-bidaztiarena, 172). “*Dantzari-talde, Baco-tiarrak, / naspil zoroen zuti-baldarrak / esku goituan ontzia ardo...*” (Sagar-lore, 144).

Lizardiren metafora-saldo beste batek, bere aldetik, *mistikaren* eragina du, eta komeni da bere irudiekin parekaketa zenbait egitea. Bide horretatik, noski, Orixe oparoago ibili zen, baina Lizardi ere ez zen arrotz izan arlo horretara, batez ere, bere *Yainko-muñoetan* eta *Jainko-beteaz* olerkietan.

Urte giroak ene begietan poema, zehazki, Lizardiren husketa liriko-mistikoa da, ze “*Jainkoaren Beteaz*” mintzo zaigu bera -XVI. mendeko gaztelar mistikoen oldean, Donibane Gurutzekoa edo eta Avilako Teresaren hurbiletik-. Lizardiren “*Bego latina, / bego mintzai oro ixil, Jainkoarekin / kuku niregan nadin bil*” Donibane Gurutzekoaren “*quedéme y olvidéme...*, *cesó todo y dejéme*” delakoaren hurretik jalgia dela ematen du, adibidez. Antzeko bidea, intimismo ondu

baten koadro mistikoaz, *Egamin* peomatxoan: “*Yaunarenean nago / zentzunak ezin bil, / elizaren sabela / bakar dago ta ixil, / otoitzarako giro, / baño ni txoratil...*”(Egamin). Pasarte honetan Lizardi Orixeren kerantza mistikotik aski hurre dabilela ematen du.

Antzeko paralelismoak eraiki daitezke Lizardi eta Becquer poeta-
ren artean. Kontuan izatekoa da, esate baterako, Becquer-en harako *Qué solos se quedan los muertos* poema eta Lizardiren *Illeta-eresi* delakoa. Aipaturiko olerkietan, kanposantuko egonaldian, hain zuzen, hurrengo elementuak pareka daitezke bi poeten artean: A) Becquer-ek *noche / invierno*. Lizardik *negu-gaua*. B) Bequer-ek *madera / crujiir el viento*. Lizardik *oholak / uluka aizea*. Gogoratzekoa da hemen, orobat, Lizardiren beste harakoa: “... *Zerraldo-olen artetik / (negu-gaua iduri) / ez al datortzu, uluka, / aize erriki-eza*” (*Illeta-eresi*). Antzeko ikuskizuna Becquer-en hileta-koadroan: “*En las largas noches / del helado invierno / cuando la madera / crujiir hace el viento...*”.

Beste olerki-mota batean ere -hots, *paisajismoarekin* loturikoan-trenaren ikuskizuna ere adieragarri gertatzen da. Jakina denez, XIX. mendeko poesian trena aski ezaguna izan da poeta batzuen sor-kuntzan. Bai poeta kostunbristek, bai modernistek -sinbolistek ere ahortzi gabe- trena presente dagoen paisajistismo xumea. Lizardiren *Bultzi-leiotik* poemak, adibidez, aire magikoa berezia islatzen digu, *bultziak* higitzean duen erritmoa profitatuz. Lizardiren olerkian trena euskal paisaiaren barruan kokatzen da, leiho-kristalak eszenategiaren behatoki direla. Olerkariak ikuspegiari erritmo urduria, mugimendu xumez beterikoa, itsasten dio. Gaztelaniaz J. R. Jiménez poetak jalgiak zituen, Lizardik baino lehenago, trenarekin loturiko pasarteak: “*El tren arranca, lentamente... / Llovizna. Algunas gotas mueren en el cristal... / Huye más el paisaje... y la ciudad se pierde / allá en el campo inmenso, que un sol difícil dora*” (*Melancolía en el tren*. Segunda antología poética. Ed. Espasa Calpe (1952), 131). Lizardik ere antzeko koadroa so urduriaz deskribatuz *bultziko* leihotik euskal paisaia xumea; poetak bidaide ditu trenetik behatzen dituen zuhaitzak, artasoroak, laino mehez estaliriko guneak, eta, nola ez, denen lekuko den euskal nekazari *gizandiaren* protagonismoa: “...*Ale gorritz / abailduta sagarrak / oro laño / mee batek estalia, / urrez oro / eguzkiak yantzia*” (*Bultzi-leiotik*, 94). Lañoa zerbait ez-preziso, sotil eta etereo bezala agertzen da, eguzkiak utziriko arrastoa urrezkoa

izaki. Eta paisaiaren erdian -aipatu dugunez-*nekazariaren* protagonismoa: "*Nekazari, / gizandi bat iduri / soroan zut; beyondeizula zuril (Bultzi-leiotik, 94)*

Testu hauetan planoak sotil eta arin doaz, soilki aipaturik, trenak gelditzeko asmorik ere ez bailuan; begiztaturiko elementuak (hots, artasoroak, mendiak, baserriak, sagardiak...) irudi azkarretan igitzen dira: "*Arto musker, / mendi, baserri zaarrak; / ale gorritz / abaildutako sagarrak!* Eta, azkenik, poeta beraren presentzia da nagusi (berak baitarago barnetik ikusten den orori bere psike kontenplatzaillez).

Ikusten denez, poeman nabarmen da Lizardiren jarrera kontenplatzaillea, ze kanpoan ederretsia bere oharmen estetikutik pasarazten du, une animikoaren bultzatzaile dela poeta. Horregatik, dio: "*Beeko bear goriak / narama... Agur, / soro, sagar, mendiak*" (*Bultzi-leiotik, 96*). Lizardik trenaren mugida, bada, kasik nemoteknikoki eskaintzen digu; elementuak soil-soil aipatzen dira, eta ingurukoa

begiztatuaren gai piktoriko baino ez da. Lizardi, aipu eskemati-koen bidez, begiztua birkreatzen aurkezten zaigu, eta Tolosatik Donostiaranzko tren-bide ezaguna eszenario bisemiko aparta bilakatzen da bere luman, bere barneko joera intimista argiago utziz.

Adierazia dugunez, Juan R. Jiménez-ek ere (A. Machado-ren pasarte zenbait achantzi gabe) hurbileko sentsazioak jalgiak zituen trenaren irudiak, nahiz gure olerkariak baino, oraindik, zama bisemiko nabariagoaz. Jakina denez, trenaren irudia Frantziako poesian ere erabilia zen XIX. mendean, eta Lizardik eskainitako koadroan ere hango paralelismoak atzemagari bide dira.

Bestalde, Lizardiren poesiaren eraginetan funtsezkoena, agian, bere ekite *personal*a da aipatzekoa., ze krezionismo landuz jarduten du berak, nahiz kanpo-eraginak ere, iksui dugunez, ukaezinak gertatu. Laburbilduz, Lizardik -iruditeria kultista batez baliatuz- euskal paisaian eta egitate existentzian errozuriko poesia landu zuen. Funtsean, Lizardiren mintzo poetikoak keru klasizista eta *personal*a islatzen digu (aldi berean, bertsolaritzak Euskal Herrian ukan duen prestantzia nabarmenki garaituz).

Bestalde, formalismo literariotik harantz, bere poesiaren mui-
nean, kristau kristau fedearen mamidura dager, eta, Orixeren kasuan

bezala, ez daiteke uler sakon Lizardiren olerkigintza sinesmen horren ikuspegitik ez bada. Alde horretatik Lizardiren poesiaren zati bat Gaztelako mistikaren zordun ere bada.

Laburbilduz, esan daiteke, *Bultzi-leiotik* poemari nabari zaion mugikortasun sotilak Lizardiren kreakuntzan ere garaiko poesia modernoak duen eragina islatzen bide da, hots, mugikortasun zaluaren originaltasun bitxia. Orobat, adieraz daiteke Lizardik ezagun duela euskal literaturaren luze-zabala, eta, zehazkiago, aspaldiko *herri literatura* sotilaren markoa. Funtsean, Lizardi poeta kreationista dugu, eta inolaz ez da edertzale isolatua; hortik ederdura poetikoak islatzen duen sintesia.

Lizardiren paisajismoaren keru bisemikoa

Lizardiren paisajismoak bisemiazko trataera berezia du, esana dugunez. Bere teknika paisajistikoak ukitu bisemiko ukaezinak ditu, nahiz eta ez, beti, garaiko poesia modernoaren oldean atondua.

Bere paisaiak halako ukitu iluntsu eta ez-zehatza du, intimismo barnekoia, deskribaturiko elementuakhalako inpresio gandutsu edo etereoa biltzea maite duelako.

Lizardik ezagutzen zuen, antza, inpresionismoaren teknika, nahiz eta bere iruditeria, oraindik, aski klasizista den. Beregan presente dago paisajismo piktoriko sugerikorra (ez hainbeste *ez-preziosiozko* teknika), baina bai euskal paisaiak berea duen sugerentziazko ukitua). Paisaia hori pertsonala da, *bisemi*az hornitua, deskribapenetan puntu subjetoak ere bilatzen dituena. Kanpoan begiztatua barneko gelatan egostea atsegin izaten zaio olerkariari, orori halako oihartzun intimista egotziz. Hala ere, bere intimismoa ez dago, oraindik, XX. mendeko *irrazionalismo* poetiko naro batez ukitua, ze bere deskribapenei eraikuntza literario klasikoegia dagokie. Lizardi deskribapen piktorikoetan formalegia da, gauzekien nexoak oraindik *logikoegiak* dira, bere trazoak sugestiboak izan arren. Lizardik ez garamatza, bada, XX. mendean nagusi bilkatzen informalismo subjektiboa (eta gutxiago surrealista), ze berari objektua ertz askotatik formalki deskribatzea atsegin izaten zaio. Horrek adierazten du berarentzat garrantzitsua

dela sorkuntza literarioan *objectum* delakora ailegatzea (ez bere ingurumari diluituetan galtzea).

Hurrengo pasartean elementu kontenplatuak bere objektibitate aski arrazionalen eskaintzen zaizkigu, begietara ailegatua zehaztasunez ondua bailegoan: “*Bide-ertzean, ez marrubi, / ez belar gizenik. / Otalorea, bakanka, / goiztxo karraxika, Udaberiar deika*” (*Bizia-lo*, 136). Testua sugerikorra izanarren, ez da J. R. Jiménez batengan ematen dena bezain esleitua, olde subjektibokoa. Lizardi zehatzagoa da deskripzioetan, formalagoa irudietan. Hala ere, bere paisaia iristen da *bisemikoa* izatera, ze deskribatuaz gain, beste zerbait sugeritzen digu beti.

Pinturaren arloan, jakina denez, euskal paisajismo sugerikor baten oldean aritu ziren Regoyos, Amerika, Ereñxun edo eta Zubiarre anahiak, eta euren koadrotan ere elementu bisemikoak atzemangarri dira, euren trazoek -bapatekoa so fisikoaz harago- beste zerbait areago sugeritzen dutelako. Lizardi intimista genuen, baina oraindik sumisoa *objectum* delakoari, pertzepzio formalaren aldetik. Bere paisaia poetikoan deskribapenen *logika* nabariegia da, eta beste zerbaiten horren ukitu inplizitua da, eta XX. mendeko poesia informalean ematen zen hermetismoaz landurikoa. Lizardiengana presente dago intimismo personalista, baina beti molde aski gihartsu eta arrazionalen egotzia.

Besadle, Lizardiren paisajismoa nabarra eta sugestiboa da, adierazpen sotilez bete. Ikuspegi batzuetan, neskak bilutsik azaltzen da, urdinez jantzia: “*Billuzik zan basoa / negu-ondarrean, / neskak urdin-yantzia / bertara denean*” (*Neskak urdin yantzia*, 88). Elementu zenbait sentsuala izan arren, ez da oraindik erotikoa, eta pertsonaiak paisaiaren ikuspegi *objektiboegian* ahokatuak kausitzen dira. Emazteki adierazpenak sugerenteak dira bai, baino ez laxoak edo morbidoak, ze bere iruditeria oraindik janzkera arrazional eta klasizistatik mamitua dago, futnsean. Bere paisaiaren deskribapenetan oraindik *objectum* delakoarekiko menderakizun formal gehiegi atzematen da.

a) *Pinturazko joera*

Lizardi, maiz, pintore azaltzen zaigu, impresionismo sotil baten harietara lotua. Lizardi pintoreak ikusten duen oro tentu barnekoiaz,

zertzelada xumez biltzen du. Bere sentsazioak (adibidez, Tolosan Mutitegi baserriem muinoa gaindituta, Urkizupeko maldaren tontorre-ra hurbiltzean, harridura poetiko bilakatzen dira, zertzelada metaforiko trinkoetan gauzaturiko irudi nabar. Bere ahapaldietan arkitektura formal bikaina eraikia eskaintzen zaigu, dena naturaren goratarre estetiko batean hondua. Hona adibide bat: “*Kemenak uts-eta nekez bainoa, / zalantza dut zaartu naizelakoa... / Udazkenak aulagotzen dit atsa, / orbelak ozenagotzen oin-otsa, / aldapak larriagotzen biotza... / Leenetan ez bezin autsia natza*” (Ondar gorri, 158). Olerkariak tes-tuan, muinoranzko igoeran, udazkenaren koadro nabar bat eskaintzen digu, alboan atzemana psikean irmoki sartzen duela. Olerkaria, orobat, Urkizupeko maldan, zaharkitua sentitzen da, eta bere arnas-hautsiaren erritmoak gaitzagoa bilakatu bide dio sorturiko ahapaldia. Olerkariak neke animikoa transmititzen digu, ahalegin fisikoaz gain (bidearen gaitza bere barne psikearen oldean txertatuz).

b) Metaforismo trinkoa

Lizardiren kritiko gehienek argitan utzi dute olerkariaren originaltasuna irudien sorkuntzan, nahiz eta bere metaforismoa, gehien batean, oraindik estetika klasizista baten ordetan mamitua izan.

Bai, bere ederbide literarioa oso jantzia da, eta bere deskribapenak oso *piktorikoak* dira, negu-atarian eginiko *olerki* inpresionistan bezala.

“*Egur ezearen kea / goiak du kolore: / egunaren atariruntz / zauri bat, gordiña, / odol-bearrean urre*”. Olerkariak bertso honetan pintura impresionista sugerigarria eraikitzen digu, A mailan *egurra* eta B mailan *ortzea* lotuz.

Bere poesiak, orobat, bisemiazko keru berezia iltzen du, hots, halako ukitu intimista berezia. Begibistako negutearen bilustasan fisikoa *karraxi* hitzaz espresatzen du animikoki, eta oihaneke otalorea ere *hoska* irudikatzen udaberriaren atarian. Bere paisaiari halako subjektibitate sotila dario, eta sentzazioak irudi esanguratsuetara igarotzen dira, nahiz bere metaforetan nexoa errealtatearekin oraindik aski klasizista izan. Lizardiren metaforismoak, beraz, lortzen du emozioa bat sortzea irakurlearengan bere adierazpen animikoak ongi lortuak direlako.

Bere irudia ez dira, noski, G. Lorca edo eta Aleixandre batenak bezain *irrazional* eta *auartak*, baina bere mintzoak badu halako sen pertsonalista unkiarra.

Bestalde, zarauztar olerkariarentzat kromatismozko-joera gizontzeko Euskal paisaiako edozein elementu da on. Adibidez, *gerezi* eta *basaran* fruituak olde metaforiko bereziz lekutzen ditu. Antzeko tansposizioa islatzen du *arraspera*-ren deskribapenak, zeinean ortzea *odolezko* zauritan ezartzen den, deskribapen fisikoaz gain, beste zerbait hareagoa sugerituz. Lizardiren paisaiak, bada, ia beti *bigarren*-go semara darama irakurlea, bigarren sentsazio ongi ez definitu batera (fisikoki begiztatuari beste zerbait intimoagoa egotziz). Udazkeneko kromatismoak, adibidez, beste "zerbait" berezia sugeritzea lortzen du, ze deskripzio fisikoez harantz, ikusiak bigarren sema du ikuslearen gune animikoan, halako idazkera magiko eta xorgina atxikitzen duela.

c) *T eknika elisioduna*

Lizardiren olerkigintzak -poesia trinkoaren inpresioaz gain-joera sinkopatzaille berezia eskaintzen dio irakurleari. Egia da joera hori gaitza bilaka daitekeela, maiz, ulermenaren aldetik, baina Lizardiren jarrera berezietakoa da. Horretan datza olerkariaren kontzeptualizazioa eta kerantza sinkopatzaille aparta. Euskal literaturaren baratzean, Oihenartek egin bide zuen lehen aldiz bide hori, ze bere estiloa aski aski kontzeptista agitzen zaio euskal irakurleari.

Villasantek Lizardiren idazkera trinkoa deskribatzean hurrengoak esaten zigun: *"El ha creado un tipo de poesía nuevo, muy intelectual, casi conceptista. Aspira a expresar los sentimientos más profundos con la mínima cantidad posible de materia, es decir, de palabras; esto le da vigor, densidad y fuerza expresiva impresionante..."*

Este extremado conceptismo, concisión o condensación de la poesía de Lizardi, si por un lado le da vigor... y hace que el lector necesite recurrir a la traducción castellana que el propio Liizardi puso en la página de enfrente" (Historia de la literatura vasca, 338-339).

Lizardiren poesiak, bai, berea du zaildura, hots, original eta konprenigaitza egiten duen zerbait berezia. Lizardi dugu euskal literaturan aro handi batean poesia bertsolarizantetik urrunen dabilen olerka-

rietakoa. Hala ere, ulergaitzetasunak berarengan bitxitasuna eta ederdura biltzen ditu batean. Esan daiteke, joera kultista hori ongi islaturik geratu dela bere *Eusko-bidaztiarena* poeman.

“*Baña nik, izkuntza larrekoa, / nai aunat ere narainakoa: / yakite-egoek igoa; / ... muin betirakoa*”. Helburu hori zorrotz bete zuen olerkariak, bere estetikari ezer ez baita erraza.

Lau etapatan sailka daiteke Lizardiren sorkuntza poetikoa.

1) 1919. urtetik 1926. artekoa. Aro horretan nolabaiteko gordintasuna islatzen du olerkariaren sorkuntzak.

2) 1926.tik 1930.artekoa. Bere idazkera heldugabea izan arren, oraindik, lehen etapan baino trinkoagoa da, ohiko elisio-joreraz hornituagoa. Aro horretan kokatzen dira *Xabiertxo-ren eriotza*, *Meskatx urdin-yantzia*, *Bultzi-leiotik bezalako olerkiak*.

3) 1930.tik 1932 arteko epea. Hau da Lizardiren arorik mamitsu eta landuena, eta tarte horretan lantzen ditu *Biotzean min dut*, *Urte giroak ene begietan*, *Euzko-bidaztiarena*, *Asaba zarren baratza* bezalako poema garaiak. Beraietan ematen olerkariaren joera konzeptualista gaihurtuena (nahiz bere kontzeptualismoa ematen den, apur bat, bisemia eta kromatismozko lanketaz).

4) Azken etapan Lizardik, batez ere, *Maitea* deituriko poema luze eta amaitugabea eskaini zigun. Poemaren egitura soilekoa da, eta idazkeraz ulergarriagoa, euskal herri-poesia *tradizionalera* itzuli nahi bailuan Adibidez, hurrengo olerki-zatiek *atari ilogikoetako* teknika binarioa islatzen dute, aintzinako poesia herrikoien eskema jarraituz: “*Aidean, eder usoa, / mendi-mendian, pagoa... / Etxe gain gorriak / keea du ederragoa*” (*Etxeko keea*, 198).

Poematoxan lehen mailan sinboloa (*usoa / pagoa...*) eskaintzen da, bigarrenean, berriz, muinarekin eginiko *nexoa* (*etxeko kea*).

Gramatikaren aldetik, goian adieraziriko kontzeptismoa lortzeko Lizardik aposiziozko teknikara joko du, maiz, hau da, *izen + izena* (edo eta *adj.sustantibatzailea + sustantiboa*) formulara, ohiko partizipioa ekidituz. Adibidez, **itzal(etako) zokondoetan* ordez *itzal-zokondoetan* azaltzen da bere formulaziotan. Orobat, adjetiboen *sustantibazioa* darabil izenlaguna lehen posiziora eramanez. Esate baterako, *eder- goseok* formula **edertasunaren gose diren begiok* parafra-sia ordezkatzeko bide du. Olerkariak aditzak eta erlaziozko formula (*deklinatiboak*, bereziki) laburtzera jotzen du, hitz-konposatuaren ke-

rantza kultu eta hertsia goa sortuz perpausan. Aditzaren kasuan ere, formula *sintetikoak* nabarmen dira Lizardirengan; esate baterako, *datza*, *dagi*, *dakus* modukoak azaltzen dira bere orritan. Formula horiek, nola ez, bat datoz bere ohiko idazkera sintetizatzaile eta kultistarekin Adibidez, *azken-arbazta begie*z perpausan *-eko* eta *-en* deklinatiboak ekiditzen dira, eta *Yainko-muño-gañetara* delakoan, nolabait, **Yainkoz(ko) muño(en) gañetara* antzeko zerbait ordezkatzeko dela dirudi. Lizardik, orobat, aditzen trataeran lizentzia zenbait egiten du, hala-nola, *arki ditu* (**arki(tu) ditu* orde), *ikus dun* (**Ikus(i) dun* orde) delakoetan; kasu horietan bertsoaren *neurria* gramatikazko legeari gainezartzen zaio.

Esan daiteke, antzeko elisio-joerak gerra aurretiko beste olerkari batzutan ere ohikoak zirela, hots, bertsolaritzaren joera arruntak gainditzeko erabiliriko formulazio laburretan. Ildo bera atzemangarri da Orixe eta Lauaxetaren olerkigintzan. Beste muturrekoak dira, bada, bertsolaritza herrikoia ren jokabideak *sartutzia* edo *engañatutzia* gisako formulatan (beti ere *neurriaren* mesedetan sortuak). Hemengo auzia tratatua dugu, jada, beste lan batean: "*Lizardi-ren berezitasunetako bat hizkuntza sinkopatu, gihartsu, kontzeptual bat sortzea izan bada, jakitun gara, bestalde, noski, horrek batzuetan euskararen "tortura" eta zigorra gerta daitekeen idazkera sortu duela ere. Bainan lirika oro, "bide berri" oro, nolabait, bortxaketa da , tortura da"* (Lizardiren lirika-bideak, II, 128).

Lizardiren hautabideak kontzisia eta zailtasunezkoak izan ziren espresioaren aldetik, eta hori olerkariaren ustean euskarari oraindik mintzaira hertsia eta jaso baten ospea faltza zitzaioelako. Lizardiren oldea, bada, bide preziosista eta antibertsolarizantea gertatu zen neurri handian, eta hortik bere idazkera sinkopatzailearen trinkotasuna (eta ulergaitasuna ere)..

Lizardiren poesiari buruzko aportazio huek amaitzean, baieztatu daiteke, olerkariak euskararen eremura ildo aberats, kontzeptista eta jasoak ekarri zituela. Bere *eder-bideak*, gehienbat, klasizismo literario baten norabidekoak izan ziren, euskarari *muin betirakoa* eransteakoak sorkuntza poetiko oso landu baten norabidean. Olerkariari esker gure mintzaira zaharrak *estetikazko* bide lerden eta berriak egin ditu, eta bere edergintzak arrasto ukaezinak ukan ditu, orobat, gerraosteko olerkari zenbaitetan.